

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE IN CHILDREN OF ELDERLY PRESCHOOL AGE WITH GENERAL SPEECH UNDERDEVELOPMENT: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

У статті розглядається проблема формування комунікативної компетентності у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення як важливий аспект їхнього особистісного, пізнавального та соціального розвитку. Наголошується, що комунікативна компетентність є інтегративним утворенням, яке включає мовленнєві знання, уміння та навички, необхідні для ефективної взаємодії з оточенням, і визначає успішність адаптації дитини до умов шкільного навчання. Проаналізовано особливості мовленнєвого розвитку дітей із загальним недорозвитком мовлення, зокрема порушення звуковимови, обмеженість словникового запасу, труднощі у граматичному оформленні та зв'язному мовленні, що ускладнює їхню комунікативну діяльність.

Теоретичні засади дослідження ґрунтуються на ідеях культурно-історичного та діяльнісного підходів, які підкреслюють роль соціальної взаємодії у становленні мовлення, а також на комунікативному підході, що акцентує необхідність створення реальних ситуацій спілкування. Практичні аспекти формування комунікативної компетентності представлено через використання логопедичних технологій, дидактичних ігор, сюжетно-рольових та театралізованих видів діяльності, логоритміки, арт- та музикотерапії, інтерактивних методів і сучасних інформаційно-комунікаційних засобів. Значна увага приділяється організації спеціально створеного комунікативного середовища, що стимулює мовленнєву активність дітей та сприяє розвитку діалогічного й монологічного мовлення, невербальних засобів комунікації, а також соціальних умінь. Підкреслюється роль батьків у створенні позитивного мовленнєвого простору вдома та важливість міждисциплінарної співпраці педагогів, логопедів і психологів у реалізації корекційно-розвивальної роботи. Зазначається, що ефективність формування комунікативної компетентності залежить від системності, тривалості та індивідуалізації педагогічного впливу, а також від інтеграції мовленнєвого розвитку з когнітивною, емоційною та соціальною сферами. Результати дослідження свідчать про необхідність впровадження інноваційних підходів, інклюзивних практик і методів альтернативної комунікації для дітей із вираженими порушеннями мовлення.

Ключові слова: комунікативна компетентність, загальний недорозвиток мовлення, старший дошкільний вік, мовленнєвий розвиток, діалогічне мовлення, монологічне мовлення, логопедичні технології, корекційно-розвивальна робота, комунікативне

середовище, інноваційні методи навчання, соціалізація, альтернативна комунікація.

The article considers the problem of the formation of communicative competence in children of senior preschool age with general speech underdevelopment as an important aspect of their personal, cognitive and social development. It is emphasized that communicative competence is an integrative formation that includes speech knowledge, skills and abilities necessary for effective interaction with the environment, and determines the success of the child's adaptation to the conditions of schooling. The features of the speech development of children with general speech underdevelopment are analyzed, in particular, impaired sound pronunciation, limited vocabulary, difficulties in grammatical design and coherent speech, which complicates their communicative activity.

The theoretical foundations of the study are based on the ideas of the cultural-historical and activity approaches, which emphasize the role of social interaction in the formation of speech, as well as on the communicative approach, which emphasizes the need to create real communication situations. Practical aspects of the formation of communicative competence are presented through the use of speech therapy technologies, didactic games, plot-role and theatrical activities, logorhythmics, art and music therapy, interactive methods and modern information and communication tools. Considerable attention is paid to the organization of a specially created communicative environment that stimulates children's speech activity and promotes the development of dialogical and monological speech, non-verbal means of communication, as well as social skills. The role of parents in creating a positive speech space at home and the importance of interdisciplinary cooperation between teachers, speech therapists and psychologists in the implementation of correctional and developmental work are emphasized. It is noted that the effectiveness of the formation of communicative competence depends on the systematicity, duration and individualization of pedagogical influence, as well as on the integration of speech development with the cognitive, emotional and social spheres. The results of the study indicate the need to implement innovative approaches, inclusive practices, and alternative communication methods for children with severe speech disorders.

Key words: communicative competence, general speech underdevelopment, senior preschool age, speech development, dialogical speech, monologue speech, speech therapy technologies, correctional and developmental work, communicative environment, innovative teaching methods, socialization, alternative communication.

УДК 37.013.82:82:81'234-053.4(045)
DOI <https://doi.org/10.32782/ip/86.2.12>
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Соколова Г.Б.,
докт. психол. наук, професор,
член-кореспондент
Національної академії педагогічних
наук України,
директор
Навчально-наукового інституту фізичної
культури, спорту та спеціальної освіти
Державного закладу
«Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»

Горбатюк О.Л.,
докт. філос. зі спеціальності 016
Спеціальна освіта,
викладач-стажист кафедри спеціальної
та інклюзивної освіти
Державного закладу
«Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»

Шевчук Г.М.,
студентка II курсу магістратури
Навчально-наукового інституту фізичної
культури, спорту та спеціальної освіти
Державного закладу
«Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Формування комунікативної компетентності у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення є однією з найактуальніших проблем сучасної логопедії.

Недостатній рівень розвитку мовленнєвих навичок суттєво ускладнює процес соціалізації дитини, її взаємодію з однолітками та дорослими, а також подальше навчання у школі. Традиційні підходи до корекційної роботи не завжди забезпечують належний рівень сформованості комунікативних умінь, що потребує пошуку інноваційних технологій та методик. У сучасних наукових дослідженнях акцент робиться на інтеграції логопедичної та психолого-педагогічної підтримки, проте питання комплексного підходу до формування комунікативної компетентності залишаються недостатньо розкритими.

Особливої уваги потребує практичний аспект роботи, спрямований на розвиток умінь спілкування у реальних життєвих ситуаціях. Важливим завданням постає створення сприятливих умов для мовленнєвої активності та стимулювання комунікативної ініціативи дітей із загальним недорозвитком мовлення (ЗНМ).

Отже, проблема полягає у визначенні ефективних теоретичних і практичних засад формування комунікативної компетентності у цієї категорії дошкільників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз публікацій з проблеми формування комунікативної компетентності у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення показує, що тема залишається активною як у вітчизняній, так і в зарубіжній науці [6, 7, 8]. Сучасні дослідження підкреслюють зв'язок між мовленнєвими здібностями дитини та її комунікативною участю, соціально-емоційним функціонуванням та якістю життя, що робить розвиток комунікативної компетентності ключовою ціллю корекційної роботи [5, 6, 8].

У низці сучасних досліджень зазначено ефективність різних дошкільних інтервенцій і продемонстровано, що навіть короткотривалі програми можуть давати помітні покращення за умов чіткої методичної структури та залучення освітнього середовища [4, 5, 7].

Систематичні огляди та мета-аналізи підтверджують стабільний зв'язок між рівнем мовленнєвих навичок і соціальною компетентністю дітей, а також вказують на те, що інтервенції, що одночасно працюють над мовленням і соціальними навичками, приносять більший ефект.

За даними С. Бошкової та О. Ласточкиної, зростає інтерес до цифрових і дистанційних форм втручання: останній огляд цифрових інтервенцій для дітей з порушеннями розвитку мовлення вказує на їхній потенціал як доповнення до традиційної терапії, хоча доказова база поки що неоднорідна [1].

Вітчизняні дослідження останніх років фокусуються на практичних технологіях корекційної роботи (сюжетно-рольова гра, інтерактивні ігри, вправи на лексико-граматичну сторону мовлення), адаптованих до контексту українського дошкільця, і підтверджують їхню ефективність у локальних емпіричних вибірках [6, 8].

Низка наукових робіт і методичних рекомендацій закладають теоретичні та методичні основи поняття «комунікативна компетентність» у контексті ЗНМ, детермінуючи її як багатовимірне явище, що включає знання, уміння та мотивацію до спілкування [7].

Як зазначають Г. Соколова та Н. Булгакова, проблема формування комунікативної компетентності у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення розглядається з позицій мовленнєвого, психологічного та педагогічного підходів [8].

У працях Н. Пахомової, І. Баранець та Ю. Рібцун акцентується увага на необхідності ранньої корекційної допомоги, що забезпечує ефективність подальшого мовленнєвого та соціального розвитку дитини [6, 7].

Психологи підкреслюють значення комунікативної діяльності як чинника становлення особистості та адаптації до соціуму. Дослідники відзначають, що діти з порушеннями мовлення мають обмежений словниковий запас, труднощі у побудові зв'язних висловлювань та в оволодінні діалогічною і монологічною формами мовлення [5, 6, 8].

Практичні аспекти досліджень спрямовані на розробку спеціальних логопедичних технологій, ігор, вправ і тренінгів для розвитку мовленнєвої активності. Водночас наголошується на важливості співпраці педагогів, логопедів та батьків у процесі формування комунікативних навичок [5, 7].

Таким чином, науковий дискурс окреслює як теоретичні засади, так і практичні механізми розвитку комунікативної компетентності у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значну кількість наукових досліджень з питання формування комунікативної компетентності у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення, залишається недостатньо вирішеним у ряді аспектів. Недостатньо розроблені інноваційні методики, що поєднують логопедичні технології з елементами сучасних інформаційних ресурсів та ігрових платформ. Не повною мірою досліджено роль батьків у створенні сприятливого комунікативного середовища вдома та у взаємодії з педагогами. Обмежено вивчено вплив міжособистісної взаємодії дітей у групових формах занять на розвиток їхніх комунікативних навичок. Залишається актуальною проблема інтеграції логопедичних і психологічних підходів для формування цілісної системи розвитку мовлення.

Недостатньо уваги приділено питанням індивідуалізації роботи, яка враховує особливості пізнавальної та емоційно-вольової сфери дітей.

Таким чином, потребують подальшого наукового осмислення як теоретичні, так і практичні аспекти забезпечення ефективності формування комунікативної компетентності в умовах сучасної освітньої практики.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні та практичному висвітленні особливостей формування комунікативної компетентності у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення, визначенні ефективних педагогічних та логопедичних технологій, спрямованих на подолання мовленнєвих труднощів.

Виклад основного матеріалу. Формування комунікативної компетентності у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення є однією з ключових проблем сучасної логопедії, спеціальної педагогіки та психології. У контексті переходу дошкільників до шкільного навчання комунікативна компетентність виступає важливою умовою успішної адаптації до нових соціальних і освітніх вимог, адже саме вона забезпечує можливість повноцінної взаємодії з однолітками, дорослими, педагогами, а також створює основу для подальшого інтелектуального, особистісного і мовленнєвого розвитку [6].

Діти старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення характеризуються несформованістю мовленнєвої системи у цілому, що проявляється у порушеннях звуковимови, граматичного оформлення, обмеженості словникового запасу, труднощах у розумінні й використанні мовленнєвих засобів у різних ситуаціях спілкування. У зв'язку з цим актуалізується завдання пошуку ефективних теоретичних підходів і практичних рішень, спрямованих на розвиток комунікативної компетентності у даної категорії дітей.

У науковій літературі комунікативна компетентність трактується як інтегративне утворення, що включає систему знань про мовні норми, уміння користуватися мовленням у різних ситуаціях, а також готовність до спілкування й здатність адекватно реагувати на комунікативні потреби оточення [5].

Для дітей старшого дошкільного віку характерним є швидке збагачення досвіду спілкування, активне засвоєння норм соціальної поведінки, розширення словникового запасу та ускладнення граматичної будови мовлення. Проте у дітей із загальним недорозвитком мовлення цей процес відбувається з істотними труднощами, оскільки вони мають недостатньо сформовані як мовні, так і когнітивні механізми, які забезпечують комунікативну діяльність. Це виявляється у низькому рівні мовленнєвої ініціативності, обмеженості репертуару комунікативних засобів, труднощах у підтриманні діалогу, порушеннях у зв'язному мовленні.

Особливістю дітей із ЗНМ є те, що мовленнєві порушення мають системний характер і охоплюють усі компоненти мовленнєвої діяльності. Недостатня сформованість фонетико-фонематичних процесів призводить до труднощів у сприйнятті та відтворенні мовленнєвих звуків, що ускладнює комунікацію з однолітками. Обмеженість словникового запасу і граматичні помилки знижують точність і зрозумілість висловлювань, а дефіцит навичок зв'язного мовлення позбавляє дитину можливості повноцінно передавати власні думки та емоції. Водночас, дослідження показують, що при цілеспрямованій корекційно-розвивальній роботі такі діти здатні до істотного прогресу у розвитку мовленнєвої та комунікативної діяльності.

У процесі формування комунікативної компетентності дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення важливе значення мають як психологічні, так і педагогічні фактори. З одного боку, для розвитку комунікації необхідним є створення позитивного емоційного фону, формування мотивації до спілкування, виховання впевненості у власних можливостях. З іншого боку, ефективність цього процесу визначається систематичною роботою логопеда, вихователя, психолога та батьків, які забезпечують поетапне оволодіння мовленнєвими засобами та розвиток практичних навичок спілкування у різних життєвих ситуаціях.

На теоретичному рівні сучасні підходи до проблеми формування комунікативної компетентності ґрунтуються на інтеграції ідей культурно-історичної психології, діяльнісного та комунікативного підходів.

Культурно-історична концепція підкреслює значення соціальної взаємодії у розвитку мовлення та мислення, розглядаючи комунікативну діяльність як провідний чинник розвитку в дошкільному віці. Діяльнісний підхід акцентує увагу на тому, що мовлення формується у процесі практичної взаємодії з навколишнім світом, а комунікативна компетентність проявляється як здатність дитини використовувати мовлення для організації спільної діяльності. Комунікативний підхід у педагогіці та логопедії орієнтується на створення умов для реального спілкування, у якому дитина набуває необхідних мовленнєвих навичок у природних ситуаціях взаємодії.

Практична реалізація завдань формування комунікативної компетентності у дітей із ЗНМ вимагає комплексного підходу, що передбачає поєднання логопедичних занять, корекційно-розвивальних ігор, спеціально організованих педагогічних ситуацій, а також активне залучення дітей до спільної діяльності з однолітками. Одним із важливих напрямів роботи є формування фонематичного слуху та звуковимови, оскільки правильне сприйняття і відтворення звуків є основою для чіткої та зрозумілої комунікації. Важливим є також

систематичне збагачення словникового запасу дітей, розширення активного і пасивного словника, навчання використанню лексики у різних контекстах. Формування граматично правильних висловлювань здійснюється шляхом вправлення у побудові простих і складних речень, використанні різних граматичних конструкцій, засвоєнні узгодження слів у роді, числі та відмінку.

Окремої уваги потребує розвиток зв'язного мовлення, яке є основою для діалогічного та монологічного мовлення. Практика показує, що ефективними засобами розвитку зв'язного мовлення є складання описових і сюжетних розповідей за картинками, відтворення змісту прослуханих казок та оповідань, створення власних невеликих історій. У ході таких вправ формуються не лише мовленнєві навички, а й уміння структурувати думки, вибудовувати логічні зв'язки, передавати емоційні відтінки. Важливо також розвивати діалогічне мовлення, навчаючи дітей ставити запитання, відповідати на них, підтримувати розмову, виражати свої думки і почуття у процесі спілкування.

Суттєвим аспектом є також формування у дітей невербальних засобів комунікації, адже міміка, жести, інтонація значною мірою доповнюють і уточнюють вербальне мовлення. Діти із ЗНМ нерідко використовують невербальні засоби як компенсаторний механізм, однак важливо навчати їх правильно поєднувати їх із мовленням, що підвищує ефективність комунікативної діяльності.

У практиці логопедичної роботи з дітьми старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення широко застосовуються ігрові технології, які створюють природні ситуації спілкування та стимулюють мовленнєву активність [4, 6]. Сюжетно-рольові ігри дозволяють моделювати різні соціальні ситуації, у яких дитина вчиться виконувати певні ролі, домовлятися, висловлювати прохання, ділитися інформацією. Дидактичні ігри спрямовані на закріплення мовленнєвих навичок у доступній та цікавій для дітей формі. Важливим засобом є також театралізована діяльність, що передбачає інсценування казок, розігрування діалогів, використання лялькового театру, що стимулює розвиток мовленнєвої виразності і творчої ініціативи.

Не менш значущим є використання інформаційно-комунікаційних технологій у формуванні комунікативної компетентності. Сучасні мультимедійні програми, інтерактивні ігри, логопедичні додатки надають можливість урізноманітнити процес навчання, зробити його більш наочним і привабливим для дітей. Однак використання таких засобів потребує обов'язкового педагогічного супроводу, щоб забезпечити цілеспрямованість і системність роботи [1, 3].

Важливою умовою ефективного формування комунікативної компетентності є взаємодія

педагогів і батьків. Саме сім'я створює для дитини перше комунікативне середовище, у якому формуються базові навички спілкування [2]. Тому, необхідно забезпечувати педагогічну просвіту батьків, навчати їх використовувати щоденні ситуації для стимулювання мовленнєвої активності, розвивати у них навички правильної мовленнєвої взаємодії з дитиною. Важливим є також створення атмосфери прийняття і підтримки, яка сприяє формуванню у дитини впевненості у власних можливостях і бажання спілкуватися.

У сучасних дослідженнях підкреслюється, що формування комунікативної компетентності у дітей із ЗНМ має відбуватися у тісному взаємозв'язку з розвитком когнітивної, емоційно-вольової та соціальної сфер. Для того щоб дитина могла ефективно спілкуватися, їй необхідно володіти не лише мовними засобами, а й умінням зосереджувати увагу, контролювати поведінку, розуміти емоційний стан іншої людини, проявляти емпатію. Тому корекційно-розвивальна робота повинна мати комплексний характер і охоплювати розвиток усіх зазначених сфер [8].

Таким чином, проблема формування комунікативної компетентності у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення має багатовимірний характер і вимагає системного підходу, який поєднує теоретичні знання з практичними методиками і забезпечує максимально сприятливі умови для розвитку мовленнєвих і комунікативних навичок.

Висновки. Формування комунікативної компетентності у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення є складним і багатогранним процесом, що потребує цілеспрямованого та системного підходу. Дослідження підтверджують, що мовленнєві порушення негативно впливають не лише на якість спілкування, а й на соціальну адаптацію, емоційний стан і подальшу успішність дитини у школі. Ефективність роботи забезпечується інтеграцією логопедичних, педагогічних і психологічних технологій, які враховують індивідуальні особливості розвитку. Значний потенціал мають ігрові, арт-терапевтичні, інтерактивні та інформаційно-комунікаційні методи, що стимулюють мовленнєву активність і мотивацію до спілкування. Важливою умовою успіху є активна співпраця педагогів і батьків, які створюють єдине комунікативне середовище для дитини.

Перспективним напрямом є впровадження інклюзивних практик і методів альтернативної комунікації, які розширюють можливості взаємодії дітей із загальним недорозвитком мовлення.

Отже, вирішення даної проблеми має стратегічне значення для розвитку мовленнєвих, соціальних та особистісних якостей дошкільників і визначає їхню готовність до навчання у школі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бошкова С. В., Ласточкіна О. В. Використання хмаро орієнтованих технологій у системі логопедичного супроводу батьків, які виховують дітей із порушеннями мовлення. *Актуальні проблеми корекційної педагогіки, психології та реабілітації*: матеріали III Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції (з міжнародною участю) (м. Суми, 22 трав. 2019 р.). Суми: ФОП Цьома С. П., 2019. С. 91–94.
2. Кисличенко В. А., Конопляста С. Ю. Логопедичний супровід сім'ї, у якій виховується дитина з порушеннями мовлення: монографія. Миколаїв: Іліон 2016. 218 с.
3. Король А. В. Чат-бот як засіб оптимізації співпраці вчителя-логопеда з батьками, педагогами та громадськістю в закладах дошкільної освіти. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Сер.: Педагогіка і психологія*. 2021. Вип. 65. С. 28–35.
4. Король А. В. Мовленнєва картка з картинками: логопедичне обстеження рівня мовленнєвого розвитку дитини. Тернопіль: Мандрівець, 2018. 24 с.
5. Мілевська О. П. Психолінгвістичні аспекти формування дієслівної лексики у дошкільників із загальним недорозвитком мовлення. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*: зб. наук. пр. / за ред. М. Шеремет, О. Гаврилова. Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В., 2023. Вип. 21. С. 89–104.
6. Пахомова Н. Г., Баранець І. В. Напрями корекційної роботи з дітьми із тяжкими порушеннями мовлення в умовах воєнного стану. *Науковий часопис НПУ імені МП Драгоманова. Сер. 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2022. Вип. 43. С. 55–63.
7. Рібцун Ю. В. Співпраця учителя-логопеда з батьками: молодша логопедична група для дітей із ЗНМ. *Дефектологія. Особлива дитина: навчання та виховання*. 2011. № 1. С. 33–37.
8. Соколова Г. Б., Булгакова Н. В. Особливості розвитку активного та пасивного словника у дітей старшого дошкільного віку з загальним недорозвитком мовлення (на прикладі ознайомлення з основними часовими категоріями). *Перспективи та інновації науки*. Серія: Педагогіка. 2023. Вип. 14 (32). С. 430–440.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.08.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 22.09.2025

Дата публікації: 24.09.2025